

Słownik skrótów i terminów częściej występujących w tekście

Aguda (właśc. Agudat Israel) – międzynarodowa polityczna organizacja ortodoksji. Została powołana w Katowicach w 1912 r. z inicjatywy neoortodoksów niemieckich. Polska Aguda stała na stanowisku wzmocnienia i szerzenia zasad judaizmu, obronę praw obywatelskich i religijnych. Jej stosunek do syjonizmu ewoluował od wrogiego do uznania idei odrodzenia narodu Żydów w Palestynie, ale dokonanego ściśle wedle zasad religijnych.

AJDC (American Jewish Joint Distribution Committee, Joint) – żydowska organizacja charytatywna założona w 1914 r. W czasie wojny jego przedstawiciele organizowali pomoc w gettach i obozach. W getcie warszawskim organizowano kuchnie ludowe, utrzymywano internaty dla sierot, zbierano odzież. Joint prowadził aktywną działalność w getcie warszawskim, do końca grudnia 1941 r. legalnie, potem w podziemiu, dostarczając do getta przesyłki żywnościowe i zasilki pieniężne, a także wspierając działalność konspiracyjną.

Ältestenrat – Rada Starszych (zob. Rada Żydowska).

Arbeitsamt – Urząd Pracy.

Bund (Algemajner Jidiszer Arbeter-Bund in Lite, Pojln un Rusland, żyd. Ogólnożydow-

ski Związek Robotniczy na Litwie, w Polsce i Rosji) – żydowska partia socjalistyczna działająca na terenie Polski od I wojny światowej do 1948 r. Bund propagował kulturową suwerenność Żydów w Polsce, odrzucając syjonizm. W getcie warszawskim prowadził działalność samopomocową i wydawał prasę konspiracyjną. Członkowie Bundu byli też zaangażowani w opór zbrojny.

Gestapo (Geheime Staatspolizei) – tajna policja polityczna w III Rzeszy.

Goj (z hebr. naród) – osoba niebędąca Żydem.

Joint – zob. AJDC

Judenrat – zob. Rada Żydowska

Kuchnie ludowe – kuchnie organizowane przez żydowskie organizacje opiekuńcze.

Makabi – Wszechświatowy Związek Żydowskich Towarzystw Gimnastyczno-Sportowych „Makabi”, najsilniejszy nurt żydowskiego życia sportowego, związany z tzw. ogólnym syjonizmem.

Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników (NSDAP, niem. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) – partia nazistowska, sprawująca totalitarną wła-

dzę w Niemczech i na terenach okupowanych w latach 1933–1945 pod przywództwem kanclerza Adolfa Hitlera.

NSV – Nationalsozialistische Volkswohlfahrt – niemiecka organizacja pomocowa utworzona w Berlinie w 1933 r.

Organizacja Rozwoju Twórczości Przemysłowej Rzemieślniczej i Rolniczej Wśród Ludności Żydowskiej w Polsce (ORT) – organizacja stawiająca sobie za cel popieranie i rozwój wykwalifikowanego rzemiosła rolnictwa wśród Żydów. Powstała w Rosji w 1880 r.

Pikieciarstwo, bojkot ekonomiczny Żydów – działalność mająca na celu wyeliminowanie Żydów z życia gospodarczego, zwłaszcza z handlu; nurt obecny w propagandzie Narodowej Demokracji, a w drugiej połowie lat trzydziestych także w polityce sanacji. W tym czasie zintensyfikował się, przybierając formy pikiet przed sklepami żydowskimi, napadów na sklepy, stragany i warsztaty, zastraszania klientów.

Rada Żydowska (Judenrat, w niektórych miejscowościach nazywana Radą Starszych – Ältestenrat) – organ administracji społeczności żydowskiej wprowadzony przez Niemców na początku okupacji. Do jego obowiązków należał nadzór nad wypełnianiem rozporządzeń niemieckich na terenie getta, w tym dostarczanie robotników do prac przymusowych. Rady Żydowskie odpowiedzialne były też za zapewnienie porządku w getcie, pomoc społeczną, szkolnictwo i opiekę zdrowotną. Swoje zadania Rada Żydowska wypełniała za pomocą bardzo rozbudowanej administracji, podlegała jej też Żydowska Służba Porządkowa. Dla wielu mieszkańców getta Judenrat był symbolem niemieckiej okupacji, w jego skład wchodził jednak też działacze, którzy w ramach ograniczeń hitlerowskich starali się prowadzić jak najefektywniejszą politykę społeczną.

SA (Die Sturmabteilungen der NSDAP, niem. Oddziały Szturmowe NSDAP) – utworzone w 1920 r. bojówki, a następnie oddziały masowej organizacji wojskowej NSDAP.

Selbstschutz – organizacja paramilitarna złożona z etnicznych Niemców zamieszkujących tereny polskie znajdujące się w czasie wojny pod okupacją.

Służba Porządkowa (Jüdischer Ordnungsdienst), zwana też policją żydowską – organizacja tworzona w gettach polskich, oficjalnie podporządkowana Radom Żydowskim, faktycznie jednak władzom niemieckim. Do jej zadań należało pełnienie służby przy bramach getta, egzekwowanie przymusu pracy, uczestniczenie w działalności przeciwepidemicznej. W pierwszym okresie wielkiej akcji deportacyjnej latem 1942 r., policja żydowska eskortowała mieszkańców getta na Umschlagplatz. W Warszawie Służba Porządkowa stała się synonimem korupcji i nadużyć władzy, choć w jej działalność, szczególnie w pierwszym okresie, zaangażowana była pewna liczba przedwojennych działaczy społecznych i osób o dużym autorytecie moralnym.

Sonderdienst (niem. Służba Specjalna) – służba policyjna przy administracji niemieckiej Generalnego Gubernatorstwa, powołana przez Hansa Franka w 1940 r., niezależna od władz policyjnych. Członkowie Sonderdienstu brali udział w ściąganiu kontyngentów, akcjach likwidacyjnych w gettach, w pacyfikacjach grup partyzanckich.

SS (Die Schutzstaffel der NSDAP, niem. Sztafety Ochronne NSDAP) – powołane w 1925 r. bojówki partii NSDAP, początkowo elitarne, stworzone przez Adolfa Hitlera jako przeciwwaga dla SA. Oddziały SS zatrudniano do przeprowadzania deportacji z gett do obozów zagłady. Tworzyły również załogi obozów koncentracyjnych i obozów zagłady.

TOZ (Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce) – organizacja założona w 1922 r., zajmująca się profilaktyką zdrowotną. W getcie było podstawową instytucją koordynującą społeczną służbę zdrowia. Stawiała sobie za cel krzewienie idei profilaktyki higieny, edukacji medycznej, lecznictwa publicznego i opieki nad dziećmi.

Volksdeutsch, Folksdojcz (od niem. Volksdeutscher, etniczny Niemiec) – w czasie II wojny światowej określenie osób, które mieszkaly poza terytorium Rzeszy i podpisały niemiecką listę narodowościową – volkslistę.

Wydział Ziomkostw – jeden z wydziałów podlegających Sekcji Opieki nad Uchodźcami i Pogorzalcami, wyłonionej przez Komisję Koordynacyjną ŻSS. Zajmował się rejestracją nowo przybyłych, przydzielał kwatery prywatne, dostarczał żywność, zajmował się pomocą lekarską. Wydział ten wyłonił Centralną Komisję Uchodźców, która zajmo-

wała się m.in. pomocą w znalezieniu pracy i zarobku dla przesiedleńców.

Żydowska Samopomoc Społeczna (ŻSS) – oficjalna organizacja pomocy społecznej (nazwa ŻSS była używana od lutego 1940 r., a formalnie została przyjęta 29 maja 1940 r.), której załączki powstały we wrześniu 1939 r., w Warszawie, w postaci Komisji Koordynacyjnej Organizacji Społecznych i Opiekuńczych (KK), początkowo działająca wspólnie ze Stołecznym Komitetem Samopomocy Społecznej. Na początku 1940 r. KK z organizacji o zasięgu lokalnym (Warszawa i okolice) została przekształcona w działającą w całym Generalnym Gubernatorstwie. Prezesem ŻSS był Michał Weichert (do lipca 1944 r.). Pod szyldem ŻSS działały różne organizacje społeczne i kulturalne, m.in. Centos, TOZ, ORT. Lokalne jednostki ŻSS zajmowały się tworzeniem i zaopatrzeniem schronisk dla uchodźców, sierocińców, domów starców, kuchni ludowych, rozdzielały produkty żywnościowe.

Słownictwo związane ze świętami i obrzędami żydowskimi

Aron ha-kodesz – szafa stojąca przy wschodniej ścianie synagogi. Przechowuje się w niej zwoje Tory. Zazwyczaj jest bogato zdobiona, z elementami architektonicznymi.

Bet ha-midrasz (hebr. dom nauki) – miejsce studiowania tekstów religijnych, często także miejsce modlitwy.

Chanuka – święto obchodzone 25. dnia miesiąca kislew (w grudniu) dla upamiętnienia zwycięstwa Judy Machabeusza nad Antiochem IV Epifanem i ponownego wyświęcenia Świątyni w Jerozolimie w 164 r. p.n.e. Z powstaniem święta wiąże się wiele legend, niektóre z nich związane są z cudami, które miały mieć wówczas miejsce.

Cheder – prywatna lub będąca własnością organizacji społecznej szkoła realna, w której prowadzono nauczanie na poziomie elementarnym, przygotowywano do nauki w jesziwie bądź do podjęcia samodzielnego życia naukowego oraz do nauki zawodu.

Filakterie – zob. tefilin.

Haman – najwyższy urzędnik króla Ahaswerusa, którego celem było wymordowanie wszystkich Żydów w Persji. W przenośni mordca Żydów.

Jamim Noraim (Strasne Dni) – dni pomiędzy Rosz ha-Szana a Jom Kipur, pierwsze 10 dni miesiąca tiszri, poświęcone modlitwie i wyrażaniu żalu za popełnione grzechy.

Jesziwa – wyższa uczelnia talmudyczna.

Jom Kipur (hebr. Dzień Pojednania, Pokuty) – dzień pokuty i postu, uznawany za najważniejszy i najbardziej uroczysty dzień w roku. Powszechnie, choć błędnie, nazywany Sądny Dniem. Święto Jom Kipur w 1939 r. przypadało 22–23 września.

Kaporet – lambrekin, który wraz z parochetem zawieszany jest w synagodze nad aron ha-kodesz.

Kidusz ha-Szem (hebr. Uświęcenie [Bożego] Imienia) – koncepcja, według której Żyd powinien być raczej gotów na śmierć niż sprzenie-wierzyć się nakazom judaizmu. Początkowo głównie synonim męczeństwa. W okresie przesładowań Żydów mogło być interpretowane jako samobójstwo, które także jest zakazane.

Kol Nidre – modlitwa odmawiana wieczorem w przeddzień Jom Kipur: unieważnia przysięgi uczynione pochopnie lub pod przymusem oraz ślubu człowieka wobec Boga.

Minjan – zgromadzenie złożone z 10 Żydów płci męskiej po bar micwie, niezbędne do odprawienia modłów w synagodze oraz niektórych ceremonii religijnych.

Mykwa – łaźnia rytualna.

Parochet – bogato zdobiona zasłona na aron ha-kodesz.

Pesach (hebr. przejście) – święto obchodzone na pamiątkę wyzwolenia Żydów z niewoli egipskiej. Pesach rozpoczyna się wraz z zachodem słońca, w wieczór 14. dnia miesiąca nisan (kwiecień/maj) i trwa siedem dni w Izraelu, a osiem w diasporze. Pierwszy i ostatni z tych dni są świętami pełnymi, dni środkowe nazywane są chol ha-moed (półświęto). Wieczorem pierwszego dnia Pesach odbywają się tradycyjne wieczerze sederowe, podczas

których odczytywany jest tekst o ucieczce z niewoli egipskiej – hagada paschalna. Podczas trwania święta zaostrzone są rygory koszerności i nie wolno używać zakwasu do pieczywa.

Purim – radosne święto obchodzone na pamiątkę opisanego w Księdze Estery ocalenia Żydów z rąk Hamana. Zwane też żydowskim karnawalem.

Reb – tytuł używany w stosunku do chasydzkich przewodników duchowych (cadyków).

Rodały – zwoje pergaminowe, na których spisana jest ręcznie Tora.

Rosz ha-Szana (hebr. początek roku) – święto żydowskiego Nowego Roku obchodzone pierwszego i drugiego dnia miesiąca tiszri (wrzesień/październik). Przypomina o stworzeniu świata i dniu Sądu Ostatecznego. Zgodnie z żydowską tradycją, w dniu Rosz ha-Szana w niebie są otwarte trzy księgi: do Księgi Życia Bóg zapisuje wszystkich, którzy czynią dobre uczynki, do Księgi Śmierci – nieoprawnych grzeszników, a do trzeciej tych, których nie można jednoznacznie ocenić, wyrok na nich zostaje zawieszony do dnia Jom Kipur i zależy od tego, jak będą postępować podczas trwania Jamim Noraim (Strasznych Dni). Święto Rosz ha-Szana w 1939 r. przypadało 14–15 września.

Simchat Tora (hebr. Radość Tory) – święto zakończenia rocznego cyklu czytania Tory, obchodzony po święcie Sukot.

Slichot – modlitwy przebłagalne za grzechy. Odmawiane są w okresie postów, głównie w miesiącu elul (przed Rosz ha-Szana), w Jamim Noraim i Tisza be-Aw. Również ostatni szabat przed Rosz ha-Szana.

Straszne Dni zob. Jamim Noraim

Sukot (też Święto Szalasów, Święto Kuczek) – święto obchodzone 15. dnia miesiąca tiszri (wrzesień/październik), upamiętnia wyjście z Egiptu. W 1939 r. przypadało 28 września – 4 października.

Szabat (hebr. odpoczynek) – dzień wypoczynku po tygodniu pracy. Upamiętnia dzień, w którym Stwórca odpoczął po stworzeniu świata. Szabat rozpoczyna się w piątek wieczorem i kończy w sobotę wieczorem. Religijnych Żydów obowiązują wówczas całkowity zakaz pracy.

Szabat Tszuwa – przypadający podczas trwania Dziesięciu Dni Pokuty, pomiędzy Rosz ha-Szana a Jom Kipur.

Szames – woźny, posługacz w gminie lub synagodze.

Szma Israel (hebr. „Słuchaj Izraelu”) – podstawowa modlitwa judaizmu, wyznanie wiary w Boga jedyne.

Szofar – róg, którego dźwięk oznajmia nadejście Nowego Roku.

Talmud-tora – realna szkoła elementarna, przeznaczona dla najuboższych dzieci oraz sierot. Działała najczęściej przy synagogach lub

w wynajmowanych pomieszczeniach. Stosowano w nich w zasadzie te same metody i program nauczania co w chederach. Nadzór nad talmud-torami sprawowała gmina lub utrzymujące je bractwo.

Tales (talit) – szal modlitewny, zazwyczaj koloru białego z niebieskimi lub czarnymi pasami oraz z frędzlami (cicit) na rogach, nakładany przez mężczyzn na głowę i ramiona, razem z filakteriami, w czasie modlitw porannych. Ortodoksyjni Żydzi noszą przez cały czas tzw. tales kutn (hebr. talit katan) – koszulkę z czterema rogami z cicit.

Tefilin (filakterie) – niewielkie szkatułki skórzane lub metalowe, w kształcie sześciianu, w których znajdują się zwitki pergaminów z fragmentami Tory, m.in. modlitwą *Szma Israel*; mężczyźni przywiązują je rzemykami do czoła i lewego ramienia w czasie modlitw porannych w dni powszednie.

Tora (hebr. nauczanie, prawo) – pierwsze pięć ksiąg biblijnych (Rodzaju, Wyjścia, Kapłańska, Liczb, Powtórzonego Prawa) ostatecznie skodyfikowana ok. 622 p.n.e. Nazwą Tora oznacza się także rodłały – spisane na pergaminie zwoje Pięcioksięgu. Zniszczone zwoje Tory są chowane na cmentarzu.